

KIYÂFETÜ'L-İNSÂNİYYE Fİ ŞEMÂ'İLİ'L-OSMÂNİYYE'Yİ SİYASETEN OKUMAK

Reading Kiyâfetü'l-İnsâniyye Fî Şemâ'ili'l-Osmâniyye from Political Perspective

Gülşen F. ÇULHAOĞLU PİRENCEK*

Gazi Türkiyat, Bahar 2021/28: 75-90, DOI: 10.34189/gtd.28.005

Öz: İnsanların fiziksel özelliklerine göre karakter tahlili yapan ve bu sayede onlara doğru davranmayı öğretmeyi amaçlayan kıyâfetname, İslamiyet'ten önce de Mısır, Roma, Yunan, İran, Hint kültürlerinde var olan bir ilimdir. Kıyâfetname ile benzer bir şekilde ahlaki/öğretici nitelikte eserlerden olan siyasetnamelerde ise, devlet yönetiminde dikkat edilmesi ve kaçınılması gereken konulardan söz edilir ve bir yöneticide bulunması ya da bulunmaması gereken özellikler belirtilir.

Bu çalışmanın amacı, Seyyid Lokman Çelebi'nin 16. yüzyılda, III. Murat'a sunduğu ve genel olarak insanların fiziksel özelliklerine göre karakter tahlili yaptıktan sonra Osman Gazi'den III Murat da dâhil olmak üzere Osmanlı padişahlarını değerlendirdiği Kiyâfetü'l-İnsâniyye fi Şemâ'ili'l-Osmâniyye adlı eserinde, söz konusu padişahı nasıl bir bakış açısıyla değerlendirdiğini ortaya koyarak "ideal" düzenin son derece önemsendiği bir toplumda, edebî eserlerde bile karşılaşılabilecek bir özellik olan, "ideal padişah portresi"nin çizilip çizilmediğini tartışmak ve bu bağlamda söz konusu eserin aynı zamanda bir siyasetname metni olarak okunup okunmayacağını tartışmaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: "kıyâfetname", "siyasetname", "ideal padişah", "III. Murat", "Kiyâfetü'l-İnsâniyye fi Şemâ'ili'l-Osmâniyye", "Seyyid Lokman Çelebi"

Abstract: Kiyâfetname genre, which analyzes people's characters according to their physical characteristics and thus aims to teach them to behave correctly, is a science that existed in Egyptian, Roman, Greek, Iranian and Indian cultures before Islam. Similarly, in siyasetnames, written in moral/didactic types, the issues that should be considered/avoided in the state administration are mentioned, and the features that a governor should/should not present are specified.

This study aims to show how 16th-century poet Seyyid Lokman Çelebi's work Kiyâfetü'l-İnsâniyye fi Şemâ'ili'l-Osmâniyye, presented to Murat III, in which he evaluated the Ottoman sultans, including Murat III from Osman Gazi, after making a character analysis based on the physical characteristics of people, defines the Sultan, and to discuss whether the "ideal sultan portrait" is drawn, which is a feature encountered even in literary works, in a society where the "ideal" order is crucial; and in this context, attempts to discuss whether Kiyâfetü'l-İnsâniyye can also be read as a politic text.

Keywords: "kıyâfetname", "siyasetname", "ideal sultan", "Murat III", "Kiyâfetü'l-İnsâniyye fi Şemâ'ili'l-Osmâniyye", "Seyyid Lokman Çelebi"

Giriş

Osmanlı kültür tarihini anlamlandırmaya çalışan makale ve kitap sayısının hızla arttığı günümüzde, Osmanlı dönemine ait hemen hemen her yazılı belge,

* Dr. Öğr. Üyesi, Çankaya Üniversitesi Ortak Dersler Bölümü, Türk Dili Anabilim Dalı, Ankara / TÜRKİYE. gulsen@ankaya.edu.tr, orcid.org/0000-0002-0274-3276, Gönderim tarihi: 10.01.2021 / Kabul tarihi: 30.03.2021

araştırmacılar için büyük önem taşımaktadır. Kısa zaman öncesine kadar, Osmanlı'ya yönelik çalışmaların edebiyat ve siyasî tarih metinleriyle sınırlandırılmış olması, geçmiş dönemlerin sağlıklı bir bakış açısıyla yorumlanmasını önlemekteydi. Üstelik yazınsal metinlerin de oldukça kısıtlı bir yöntem dâhilinde incelenmesi, bu kısır döngünün bir parçasıydı. Son zamanlarda, Osmanlı'nın gündelik hayatına dair ilginin artması, yazınsal değeri olan metinlerin yanı sıraahlaki nitelikli yapıtların da bu yönde değerlendirilmesini sağlamıştır.

Doğu toplumlarına özgü, mutlakiyetçi bir devlet anlayışının benimsendiği Osmanlı İmparatorluğu'nda, padişahların sahip olmaları gereken özelliklerin hangi kıstaslara göre belirlenmiş olduğu, büyük bir öneme sahiptir. "Siyasetname", "nasihatname", "pendname", "adaletname" gibi isimlerle adlandırılan, hükümdarlara ders verici nitelikte kaleme alınan ve ideal padişah portresini çizmeye yönelik birçok metnin varlığı bilinmektedir. Bu metinlerde, İslam'ın tevhit inancına göre Allah'ın isimleri aracılığı ile dünyada tecelli etmesinden yola çıkılarak, yeryüzünün ideal nizamıve ideal nizama ilişkin olan ahlâk tarif edilir. Eski Yunan ve İran geleneğine dek geri götürülebilecek bir tür olan ve genel anlamda "siyasetname" olarak adlandırılabilen bu eserlerde, ahlâkın temeli olan dinî esaslara dayanarak (Kuran'dan ve hadislerden tanıklar getirilerek ve tarihten örnek verilerek) yöneticilerde bulunması gereken özellikler belirtilmekte, saltanatın şartları sıralanmakta, dönemin anlayışına en uygun devlet yapısının nasıl olması gerektiği belirtilmektedir. Bu eserlerin çoğunda adalet, cesaret ve cömertlik, en çok önemsenen konular arasındadır ve her fırsatta yöneticilere bu konular hakkında öğütler verilir (Levend 1963: 168). Siyasetnamelerde ahlâk, adap, sorumluluk gibi unsurların etik ile nasıl içiçe geçerek devlet aklını oluşturması gerektiği işlenir. Islahatname gibi, reform öneren, çeşitli siyasal ve ekonomik sorunlara çözüm önerileri getiren türler de bulunmaktadır (İpşirli 2001: 23, Yılmaz 2003: 321).

Hükümdarın tanımı yapılırken onun merkezî niteliğini öne çıkararak unsurların altı çizilmektedir. Onun şahsında devletin nizamı şekillenmektedir. Örneğin Kınalı-zâde, padişahlara gereken özellikler olarak ulüvv-i himmet, metanet, azimet, sabır, muhtaç olmamak, iyilere yardım gibi özellikleri sayar (Kınalızâde 2012: 457-469). Bu çerçevede gücü, iktidarı, cesareti ve adaleti temsil eden hükümdar figürünün tam bir portresini çizilemek için bu figürün siyasetname, ıslahatname gibi metinlerin yanı sıra, kıyafetnamelerde nasıl görüldüğü üzerinde de durulmalıdır. Osmanlı padişahlarının nasıl olmaları gerektiği konusunda yol gösterici nitelikte olabilecek bir "kıyafetname" eseri olan, Seyyid Lokman Çelebi'nin eseri *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fi Şemâ'ili'l-Osmâniyye*'nin "ideal padişah imgesi" konusuna odaklanarak inceleneceği bu çalışmada, söz konusu eserin aynı zamanda bir siyasetname metni olarak okunup okunamayacağı tartışılmaya çalışılacaktır. Böylece, Osmanlı'da "ideal padişah" konusunun, yalnızca "siyasetname"lerle sınırlandırılmayacak kadar önemsenen bir konu olduğu belirtilmeye çalışılacaktır.

Bu noktada öncelikle İranlılara ve Türklere Müslüman Arap düşünürlerden kültürel miras olarak aktarılan ve Osmanlı biliminde önemli bir yer edinen “kıyafetname”nin nasıl bir tür olduğu üzerinde kısaca durmak gerekir:

Mine Mengi, İslâm Ansiklopedisi'nin “Kıyafetnâme” maddesinde, Arapça “kavf” kökünden türeyen “kıyâfet”in “iz sürüp gitmek, takip etmek, peşi sıra gitmek” anlamına geldiğini belirtir (<https://islamansiklopedisi.org.tr/kiyafetname> 25.03.2021). Gelenekler yoluyla inançlara, dinî mirasa dayanan, insanın kulak, göz, saç, el gibi fiziksel özelliklerine dayanarak karakteristik özelliklerini tanımlayan veya kişinin iç özelliklerini ve ahlâkını, dış görünümünü inceleyen bilim, Doğu'da “Kıyafet İlmî” olarak tanınmaktadır. Bu ilmin yüz organlarını inceleyerek insanın karakterini çözen “ilm-i sima”, el falı veya “ilm-i kef”, alındaki çizgileri inceleyen “ilm-i hutu” gibi birçok alt dalı vardır (Duran 1998: 17-8).

Söz konusu tür hakkında, üzerinde çalışılan eserde verilen bilgilerden söz etmek, yerinde olacaktır. Seyyid Lokman, eserinin “Giriş” bölümünde, “at terbiyesi” anlamına gelen “firâset”in toplumlar arasında diğer ilahî ilimlerden daha fazla değere sahip olduğunu belirtir. Firâsetin bilimsel anlamı ise, “görünen ve açıkça bilinen şekil ve davranışlardan canlının çeşitli huylarını ve karakteristik yapısını bilmek[tir]” (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 45). Bilim adamlarınca “kıyâfe”, “reyyân” ve “iyân” olarak üç bölüme ayrılan firâset ilmine göre, “hareketlerin değiştirilmesi için insanın alıştırmalarla eğitilmesi gereklidir” (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 47). Dış görünüş anlamına gelen “kıyâfe”, ilmi sayesinde insanların fiziksel özelliklerini ve davranışlarını ayrıntılarıyla inceleyip karakterini anlamak mümkündür (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 47-9).

Ait olduğu dönemin fiziksel ve ahlaki anlayışına göre bir çeşit öğüt veren, içerdiği bilgilerden yola çıkarak insanların birbirlerini daha iyi tanımalarını ve varsa olumsuz karakter özelliklerini düzeltmelerini amaçlayan kıyafetnameler, bu özellikleriyle kültür tarihi açısından önemli bir yere sahiptir.

Türkçede ilk kıyafetname, Bedr-i Dilşad b. Muhammed Oruç tarafından II. Murat için yazılan *Murad-nâme* başlıklı eserdir. Türkçe yazılan kıyafetnameler arasında en önemlileri şunlardır: Bayezid döneminde yaşayan bir âlim olan Firdevsi-i Rûmî'nin yazdığı *Firaset-nâme*; İlyas b. İsa Saruhanî'nin *Kıyafet-nâme'si*; Abdü'l-Mecid b. Şayh Nasuh'un *Kıyafet-nâme'si*; Mustafa b. Evrenos'un yazdığı *Kıyafet-nâme*; Bâli-zade Mustafa Efendi'nin *Kıyafet-nâme'si*; Nesîmî'nin *Kıyafetü'l-Firase'si*; Visalî'nin *Vesiletü'l-İrfan*; Ömer Fânî Efendi'nin *Kıyafet-nâme'si*; Mustafa Hamî Paşa'nın *Fenn-i Kıyafet'i*; Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Marifet-nâme* adlı eseri.¹

¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için: ÇAKIR, Müjgan (2007), “Kıyâfet-Nâme’ler Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 5, Sayı 9, 333-350. KIRBIYIK, Mehmet (2009), “Kıyâfet-nâme-i Cedîde Hakkında”, *TAED* 39793-813. YILMAZ, Ayşe (2012), “Kıyafet İlmiyle Oluşturulan Eserler ve Bu Eserlerden Seçilmiş Örnekler”, *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 129-139. ELBİR, Bilal (2017), “Yazan Bilinmeyen Bir Kıyafetnâme Üzerine”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 19, 37-58. MADEN, Sedat

SEYYİD LOKMAN ÇELEBİ VE *Kıyâfetü'l-İnsâniyye Fî Şemâ'ili'l-Osmâniyye*

İsmi tam olarak Seyyid Lokman Çelebi b. Hüseyinî el-Urmevî El-Aşurî olan yazar, Azerbaycan'ın Urme şehrinde doğmuştur. Bir bilgin, şair ve tarihçi olan Seyyid Lokman Çelebi, Sultan II. Selim tarafından 1569'da saraya ve Enderun'a hoca olarak tayin olmuş, şehnameci olarak atanmıştır. Sarayda veliahtlara hocalık yapan Seyyid Lokman Çelebi'nin aynı zamanda şiirde ifade gücü büyüktür ve "Lokman" mahlasıyla bir divan oluşturacak kadar çok şiir yazmış, kaleme aldığı kasideleriyle üne kavuşmuştur. Kasidelerinin şöhreti sonucu saray şairi olmuş ve bu sıfatla, III. Mehmet'in Eğri Seferi'nde de yer almıştır. Hicrî 1010, Miladî 1601 yılında ölmüştür (Ahmet Tevhid Bey 1326: 430-432). Erhan Afyoncu tarafından "en meşhur Osmanlı şehnamecisi" olarak değerlendirilen yazar, 27 yıl süren bu görevinde birçok eser kaleme almıştır (Afyoncu 2003: 111): *Hüner-nâme, Selim-i Şah-nâme, Zübdetü'l-Tevarih, Silsile-nâme, Oğuz-nâme, Tercüme-i Lem'atü'l-Envâr, Zafer-nâme, Risaletü Âlâtü'r-Râsâdiyye* ve *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâ'ili'l-Osmâniyye*.

Bekir Kütükoğlu, TDV İslâm Ansiklopedisi'ndeki "Lokmân b. Hüseyinî" maddesinde, yazarın hayatı hakkında yeterli bilgi olmadığını, görevleriyle ilgili kayıtların, daha çok kendi eserlerinden ve arşiv belgelerinden tespit edilebildiğinden söz eder. Seyyid Lokman Çelebi'nin önemli özelliklerinden biri, "şehnameciliği sırasında minyatür ve süsleme sanatçıları ile hattatlardan oluşan bir ekip [kurması] ve onlarla birlikte Türk sanatının önemli eserlerine imza [atmasıdır]" (<https://islamansiklopedisi.org.tr/lokman-b-huseyin> 25.03.2021).

"Sultanlar sultanı, ulusların şahı, ülkeler sahibi [padişah] Sultan Selim Han'ın oğlu Sultan Süleyman Han'ın oğlu Sultan Selim Han'ın oğlu Sultan Murad Han" (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 39) için 16. yüzyılda kaleme alınan eserin sunuş bölümünde, eser hakkında kısa bilgi verilir. İki bölümden oluşan kitabın birinci bölümünde, yukarıda kısaca değinildiği gibi, kıyafet ilminin tarihçesi ve açıklaması yer alır. İkinci bölümde ise ele almış olduğu organların özelliklerine göre genel bir karakter tahlili yapan Seyyid Lokman, daha sonra on iki padişahı bu açıklamalar doğrultusunda değerlendirir ki bu, onun eserini diğer kıyafetnamelerden farklı kılar. Bu bağlamda eserin en düşündürücü yanı, Osmanlı padişahlarının neden kıyafetname ilmine göre değerlendirildiğidir. Seyyid Lokman her ne kadar "[...] Lakin sultanlar, özellikle de yüce İslam padişahları seçkin kişiler olup diğer insanlarla asla kıyaslanamazlar. Zira bütün dünya devletlerinin liderleri gibi her birisi ilahî ilhamın mahzeninde yoğruldukları için görüşlerinde genelde yanılmazlar" (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 49) diyerek eserinin başında padişahların yanlış davranışlarda bulunmayacağını peşinen kabul eder. Buna rağmen yazar, aynı zamanda bu ilim sayesinde, insanoğlunun kendi hatalı davranışlarını fark ederek onları terk edebileceğini de belirtir.

(2017), "Türk Edebiyatında Kıyafet İlimi ve Kıyafetnameler", *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi* 1, 11-22.

Eseri diğer kıyâfetnamelerden ayıran en önemli özellik, Seyyid Lokman Çelebi'nin padişahların özelliklerini ele aldığı bölümde, onları yalnızca fiziksel özelliklerine göre değil; aynı zamanda kültürel faaliyetlerine, fetihlerine, seferlerine göre değerlendirmesi ve onlara dair anekdotları eserine konu etmesidir. Eserin bu ayırt edici özelliği, çalışmanın başında da dile getirildiği gibi siyasetname türünün özellikleri de göz önünde bulundurulduğunda “ideal padişah portresi” yaratma bağlamında aynı zamanda bir siyasetname metni olarak okunup okunamayacağı sorusu bir kez daha akla getirmektedir. Üstelik hem “ideal” hem de “padişah” kelimeleri, bünyelerinde “siyaset” kavramını barındırmaları açısından ayrı bir öneme sahiptir ve çalışmanın siyasetnamelerle ilişkilendirilmesi noktasında yol göstericidir.

ERBÂB-I SİYASET KAVLİNCE...

Osmanlı Devleti'nin, Orhan Gazi döneminden itibaren kurumlarını Orta Asya Türk geleneği ve İslâm devlet geleneği doğrultusunda oluşturmaya başladığı söylenir. Osmanlı devlet anlayışı ise toplum düzenini korumak için bir padişahın varlığına ve bu padişahın en önemli görevinin ülkeyi adaletle yönetmesi temellerine dayanır. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı devlet ve toplum yapısında ortaya çıkan değişimlerin özellikle Osmanlı devlet adamları tarafından fark edilmesiyle birlikte, bu değişimlerin sebepleri ve içeriği hakkında tartışmalar başlar ve aydınlar kötüye gittiğini düşündükleri unsurları düzeltmeye yönelik eserler kaleme alır. Örneğin Osmanlı devlet düzeninde çürümenin başladığına dikkat çekilen ve çözümlenin, 1581'den önce başladığının tespit edildiği *Nushatü's-Selâtin* adlı eserde, padişahın ülke işleriyle bizzat ilgilenmesi, adaletin sağlanması, her alanda kanunlara uyulması, zulme rıza gösterilmemesi, fukaranın rahatının sağlanması gibi öneriler sunulur. *Hırzû'l-Mülûk*'a göre ise, saltanatın bekası adalet ile olur ve padişaha ilk lazım olan şeyler, “salah”, “adalet”, “felah” ve “diyanet”tir (Öz 1997: 54-60).

Hasan Kâfi, Osmanlı ülkesinin kamu düzeninde baş gösteren “ihtilal”in, m. 1574-1575 yılından beri olduğunu belirtir. Bu noktada, Mehmet Öz'ün düştüğü dip not, bu çalışma için büyük önem taşımaktadır. “III. Murat'ın tahta geçiş tarihi olan 1574, çözülmeye ilişkin risalelerde bir başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir. Bunda, bu tarihten itibaren geleneğe aykırı uygulamaların yoğunluk kazanması rol oynamış olmalıdır” (Öz 1997: 163). Hasan Kâfi'ye göre bozuklukların başlıca sebeplerinden biri, halkın işlerini ve ülkenin meselelerini ehil kişilere bırakmamaktan kaynaklanan, “adalette ihmal”, diğeri ise danışma konusundaki ihmaldir ki ulemaya üstten bakmak ve akıllı kişilerin sohbetlerine katılmaktan utanmaktan kaynaklanır. Bununla beraber, “lezzet ve arzuların padişahın aklına galebe çalması” padişahlığın “helâkine” yol açmaktadır (Öz 1997: 63-4).

Temelde “daire-i adliyye” kavramı üzerine odaklanan siyaset anlayışına uygun bir tarzda kaleme alınan *Kitab-ı Müstetab*'da da “çözülme ve bozulmanın” III. Murat'ın

saltanat yıllarında başladığı görüşü üzerinde durulmaktadır. Çünkü söz konusu döneme kadar şeriata ve kanunlara uyan ve adaleti gözeten hükümdarlar varken III. Murat döneminden itibaren “adalet bir yana bırakılmış, vezirler ve beyler birbirine düşmüş[tür]” (Öz 1997: 69).

Yukarıda belirtilen kaynaklarla benzer doğrultuda, adaletin önemine değinen *Koçi Bey Risalesi*'ne göre de ideal düzen, “padişahın ülke işleriyle bizzat ilgilenmesi” ile sağlanır. Bu noktada, adaletin devletin ömrünün uzamasına vesile olduğunu da ikazlarına ekleyen Koçi Beğ, daha önceki risalecilerden farklı olarak, bozulmanın belirtilerinin Kanuni zamanında ortaya çıktığı görüşündedir (Öz 1997: 73-5).

Yukarıdaki açıklamalarda görüldüğü gibi, fikir adamlarının devlet düzeninin korunması yönünde yöneticilere verdikleri en önemli öğüt, adaletin sağlanması ve devamıdır. Bunun yanı sıra, padişahın devlet işleriyle bizzat ilgilenmesi, bilen kişilere danışma, kanunlara uyma da devletin bekası için önemli konulardandır.

***Kıyâfetü'l-İnsâniyye Fî Şemâ'ili'l-Osmâniyye'*YE GÖRE III. MURAT'A KADAR OSMANLI PADİŞAHLARI**

Çalışmanın başında da belirtildiği gibi, inceleme konusu olan *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fî Şemâ'ili'l-Osmâniyye* adlı eser, Osman Gazi'den III. Murat'a kadar olan padişahları ele almaktadır. Yukarıdaki açıklamalar bağlamında, III. Murat'ın saltanat yılları, “çözülme” konusunda başlangıç tarihi olarak kabul edilirse bu eser, adı geçen padişahın önceki padişahların geleneğe ne derece uydularını ve III. Murat döneminde -varsa- ne gibi değişikliklerin (çözümlerin, bozulmaların) var olduğunu saptama konusunda yol gösterici bir niteliğe sahip olabilir. Bu anlamda, öncelikle III. Murat'a kadar olan Osmanlı padişahlarının yazar tarafından nasıl değerlendirildiğine göz atmak gerekir.

Osman Gazi'nin cesaretini öven yazar, onun bir akçelik ilk vergiyi koyduğundan bahsetmektedir. Orhan Gazi ise, doğduğu günden ömrünün sonuna kadar devletin yıldızı güneşten parlak olmuş, saltanatının yıldızı dünyayı baştan sona kaplamıştır. Babasına asla karşı gelmemesi özellikle vurgulanan Orhan Gazi, onun bütün emirlerine itaat etmiştir. Emirlerle yaraşır bir tarzda babasını devletin lideri sayıp o hayatta iken bağımsızlığı asla caiz görmemiş, istiklal belirtisi olduğu için kendi adına hutbe okutmamış, para bastırmamıştır (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 115). Siyasetnamelerde üzerinde en çok durulan konulardan biri olan ilim sahiplerini mecliste bulundurma anlayışı, Orhan Gazi'de de karşımıza çıkar. Orhan Gazi, keramet sahibi, ilim ve irfan kaynağı Şeyh Şücaeddin Efendi ve zamanın ilim deryası, soylu Şeyh Edebalı gibi âlimlerin sohbetlerine katılır, onların bilgilerinden faydalanıp feyz alır, nasihatlerini çok dikkatli bir şekilde dinleyerek kulağına küpe yapardı. İleri görüşlü, yeniliklere açık, cömert ve yüzünden nur fışkıran büyük bir padişah ve her bakımdan üstün bir sultanın oğlu idi. Halka şefkatli davranması ve onlarla her an iyi geçinmeye

özen göstermesi, mütevazı bir yaşam tarzını gösterişli bir hayata tercih etmesi, ihtiyaç sahiplerine yardım etmesi ve devletin gerekli ihtiyaçlarının dışında mal ve servet biriktirmemesi (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 115-9) bir padişapta bulunması gereken özelliklere sahip olduğunu göstermektedir.

I. Murat'ın ele alındığı bölümde, devletin akil kişilerin elinde yükseleceği, tüm sorunların savaş meydanında çözülmeyeceği vurgulanmaktadır. Kendisini dünya şatafatına kaptırmayan I.Murat, *“yüce, adaletli ve ileri görüşlü, ibadete düşkün, günahlardan sakıman bir padişaktır. Savaş meydanında cesur ve kahraman, adalet karşısında normal, halktan birisi ve keramet sahibi olduğu tarih eserlerinde yazılıdır”* (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 129). Devlet işlerinin atalardan devralınan bir akılla yürütüldüğüne de dikkat çekilir. Örneğin, Yıldırım Bayezid, *“memleketini ileri götürme arzusuyla kanı kayn[ayan], atalarından daha fazla dünya hâkimi olma isteği [duyan]”* bir padişah olarak nitelendirilir (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 129-201). İleri görüşlülüğü ve olaylara bakış açısı ile kendinden önceki padişahlardan üstün olan Bayezid, bu özelliklerinden dolayı bir bakışta haklı ve haksız ayırt ederek adaleti sağlamış, böylece değerini gökten daha yükseklerle çıkarmıştır. *“Kadınların rüşvet almalarını engellemek için sert kanunlar koymuş; çok öfkeli olduğu zamanlar dahi soğukkanlılığı elden bırakmamış, öfkesine hâkim olmuştur; yasaklara uymayanları birkaç defa uyardıktan sonra cezalarını vermiştir”* (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 141). Sultan Bayezid, âdil olmasının yanı sıra, düşkünlere hayır ve yardımlarda bulunmuş ve hazinenin kapılarını açarak bahşiş vermiştir (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 163).

Hükümdarların devlet işlerinde akil insanların fikirlerini almaları gerektiği, Sultan II. Mehmet'in anlatıldığı bölümde de söylenir. Bu bölümde, istişarenin önemine vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir. Zulüm ahlaki değildir ve padişahlar zalimlere karşı çıkan figürler olarak övülmektedir. Sultan II. Mehmet, *“genç yaşına rağmen öyle büyük bir insandır ki ileri görüşlü ilim adamlarının görüşlerine saygı duyup onların sohbetlerine katılarak onları destekle[miştir]”* (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 179). Kazanma ve kaybetmenin ahlaki ilkeleri olduğu konusu, I. Selim'in konu edildiği bölümde vurgulanır. Etrafındakilere ve halka şefkatli davranan I. Selim, hak ve adaletten asla taviz vermemiş; ele geçirdiği ülkelerde yaşayan halka zarar vermemiştir. O denli şefkatli ve cömerttir ki fakirlere ve askerlere hazineden bol bol bahşiş dağıtmış, onların gönlünü almıştır. *“Tek amacı, cihan hâkimi olmak ve bütün insanları zalimlerin elinden kurtarıp insanlığa yakışır kurallar koyarak onları bir bayrak altında toplamaktır”* (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 212-217).

Kanunî Sultan Süleyman ve II. Selim'in anlatıldığı bölümlerde de askerî deha ile yardımseverlik arasında bir denge kurulmaya çalışıldığı göze çarpar; sadelik, insanlara iyilik yapılmasından duyulan mutluluk vb. unsurlar, savaşta düşmana diz çöktürmenin etik bir şekilde yapıldığını gösterir. Kuvvet ve kudret bakımından dünyada benzeri olmayan Kanunî Sultan Süleyman'ın askerî dehasına erişebilmek imkânsızdır. *“Deplete hâkim olup bütün pürüzleri ortadan kaldırdıktan sonra, hazinenin*

kapılarını tamamen açarak devlet ileri gelenlerine, askerlerin tamamına, yaşlısına gencine ihsanlarda bulunarak Allah için savaşa onları teşvik et[miştir]" (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 219). Kanunî, tüm bu üstün özelliklerine rağmen alçakgönüllü, terbiyeli, başarılarından dolayı kibirlenmeyen, sadelikten hoşlanan, samimi bir Müslüman'dır (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 223).

Bürokrasinin düzgün işlemesi için her türlü tedbiri alan ve devletin daha iyiye gitmesi için öncülük eden bir padişah olduğu vurgulanan II. Selim de ataları gibi, ülkesini adalette yönetmek için gerekli olan bütün kuralları yürürlüğe koymuştur. Aynı zamanda, yaptığı hayır ve yardımlardan dolayı etrafındaki insanları sevindiren II. Selim'in askerî dehası ve bu konudaki başarıları su götürmez bir gerçektir. Yazara göre, boş konuşmaktan ve dedikodu yapmaktan hoşlanmayan II. Selim, *"ömrünün baharında bir kişi olarak dünya nimetlerine pek itibar etmeyerek, mütevazı bir hayat yaşamış fakat devlet işlerini de asla aksatmamıştır"* (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 237-247).

III. Murat'a kadar olan padişahların özellikleri incelendiğinde, siyasetname geleneğine uygun olarak, padişahın ülke işleriyle bizzat ilgilenmesinin önemsendiği dikkat çekmektedir. Aynı şekilde, üzerinde en çok durulan konulardan birinin adalet olması önemli bir özelliktir. Her padişahın adaleti sağlamak ve korumak adına kurallar koyması ve bu kuralların uygulanması konusunda özen göstermesi üzerinde durulmaktadır. Siyasetnamelerde, bozulma nedenlerinden biri olarak gösterilen, idarecilerin ulemaya üstten bakmaları ve akıllı kişilerin sohbetlerine katılmamaları konusu da önemsenmektedir. Padişahların ilim adamlarına saygılı olmaları, onların sohbetlerine katılarak fikirlerini sormaları özellikle vurgulanmıştır. Padişahların cesaretleri de üzerinde durulan konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Cömertlik ve dindarlık da bir padişahta bulunması gereken özelliklerden biridir ve III. Murat'a kadar ele alınan padişahların hemen hepsinde bulunmaktadır. Bu açıklamalar bağlamında değerlendirildiğinde temel ölçütler olarak eserin, siyasetnamelerden çok da farklı olmadığı dikkat çekmektedir.

***Kıyâfetü'l-İnsâniyye Fi Şemâ'ili'l-Osmâniyye'*YE GÖRE III. MURAT**

Çözülmenin III. Murat'la başlamış olduğu kabulünden yola çıkıldığında, onun döneminde, selefindeki padişahlardan farklı olarak, adalet konusunda ihmal ve padişahın ülke işleriyle ilgilenmemesi gibi bir söylemle karşılaşmayı beklemek gerekir ancak, Seyyid Lokman'ın III. Murat hakkında yazdıkları oldukça şaşırtıcıdır çünkü bir hükümdardan beklenen her özelliğe misliyle sahiptir. Örneğin III. Murat, bir hükümdarda olması beklenen en önemli özellik olan "adalet" duygusuna sahiptir. *Cihânasalubkevebinûr-ı 'adl / Her iklime gönderdi menşur-ı 'adl"* (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 59a) beytinde de ifade edildiği gibi III. Murat, adalet nurunu bütün dünyaya salmış, adaletini her memlekete yaymıştır. Döneminde onun kadar âdil ve alçakgönüllü birisini bulmak, neredeyse imkânsızdır. Çevresinde bulunan sultanlara

uyarıcı mektuplar göndererek onları halklara zulüm etmemeleri konusunda uyararak, bu uyarılara kulak asmayanları gerekli şekilde cezalandıran III. Murat, mazlum halkın yanında her zaman yer almış ve egemenliği altındaki beldeleri geliştirmek için elinden geleni ardına koymamıştır.

Hükümdarlardan beklenen bir diğer özellik de geleneğin devamını sağlamak ve üstüne olumlu katkılarda bulunmaktır. Bu anlamda Seyyid Lokman, III. Murad'ı değerlendirirken "atalarının bıraktığı gibi", "seleflerinin yaptığı gibi", "atalarından çok", "kendinden önceki sultanları geçerek" ifadelerini sıkça kullanır. Seyyid Lokman'a göre, siyasî görüşleri bakımından kendinden önceki sultanları geçerek ününü bütün dünyaya yayan III. Murat, atalarının bıraktığı hilafet dâhil bütün sıfatları ve özellikleri Osmanlı Devleti'nin gücü olarak koruduğu gibi, bıraktıkları bütün tarihî eserlerin bakımını yaptırarak onların harap olup gitmelerini de engellemiştir. Onların yaptığı gibi, hazinenin kapılarını sonuna kadar açarak atalarından çok hayır ve iyilik yaparak insanların hayır dualarını almıştır.

Âdil ve seleflerinden daha da başarılı olarak anlatılan III. Murat, savaş meydanlarında cesur olarak resmedilmiş; bu özelliğiyle zaferler kazanmış, ülkesinin sınırlarını genişletmiştir. Seyyid Lokman'a göre, savaş meydanlarındaki kahramanlıkları ve savaş tekniklerinin üstünlüğü herkes ve her millet tarafından çok iyi bilinen III. Murat, çok ünlü pehlivanları er meydanlarında terleterek sırtlarını yere getirmiştir. Kendisini dinin hizmetçisi kabul ederek atalarından daha çok bu uğurda mücadele vermiş, "Kim Allah'la beraber olursa, Allah da onunla beraber olur" (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 261) ilkesine bağlılığından dolayı her zaman zaferler kazanmış ve düşmanlarını yok etmiştir. Saltanatının en güçlü zamanlarında şanına yakışır tarzda kahramanlıklar gösterip "Müminlerin yok oluşu ölüm iledir" (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 263) uyarısınca İslam davası için cihat etmeye önem verip sorumluluk sahibi askerleri ve güzel silah kullanan savaşçıları eğitim alanlarında daima hazırlıklı tutarak savaş atlarının nasıl kullanılacağı konusunda onlara ders vermiştir. Her birinin gösterdiği başarı oranınca ödüllendirerek onlara çeşitli bahşişler vermiş, gönüllerine Allah yolunda savaş ateşini yakmıştır. Ok çekme atmada onun üstüne birisini bulmak neredeyse imkânsızdır. Hz. Muhammed'e ait olup ondan Hz. Ömer'e geçen ünlü bir kılıç, Mısır'la (Kölemen) yaptığı savaş sonrasında onun eline geçmiştir. Kendisinden önceki hiçbir padişaha nasip olmayan bu durum sayesinde, çok sayıda ülkeyi ele geçirerek fethetmiştir. Vezirlerini, bilim adamlarını ve zaferden zafere koşan askerlerini her zaman ödüllendirerek devletin ilerlemesine ve güçlenmesine ön ayak olmuştur. Aşağıda yer alan şiir de III. Murat'ın bu konudaki gücünü gözler önüne serer. Şiirde, İslâm dinini dünyaya hâkim kılarak Osmanlı devletine şeref vermiş, din düşmanlarını yenerek gücü eline almış, ordusuna sefer emri vererek bütün Doğu ve Batı'ya kılıç çekmiş, Acem'i, Fas'ı, Marakeş'i, Hind ve Sind'i ele geçirmiş bir padişaktan söz edilir. Frenk'ten bütün dünyayı alacak güce sahip olan III. Murat, savaşa niyet ettiğinde ve düşmana karşı azimle yürüdüğünde İskender'in bile adını

unutturacak derecede başarılıdır. Adaletli yönetimiyle halkın biricik yar ve devletidir:

Mutâbıkkulub şer'-i yezdâniyye / Şeref verdi Kânûn-i 'Osmâniyye / Hünerlerde bi-misil ve hür olmagın / Süleymân gibi oldısâhib-nekîn / Resûllullâh'ımtîg-i pür-cevheri / Dırâşındaâsâr-ı Peygamberi / Olub dâhil kabza-i nâmdâr / Mülûküzrehebbâ'is-i iftîhâr / Cihân fethine bildi hebhasm-ı dîn / Bu bir hüccete kâtı' idi yakîn / Anın şevki eylese nâmver / Sipâh-güzinebuyurdu sefer / Kılıç çekdi şark u garbı temâm / Açup leşker kıldılar ihtimâm / Alub bir kuluFâs ü Merâkeşi / Birinin Acem fethi oldı işi / Birin Hind'e birini Sind'erevân / Kılursamusahhar olur bi-kemân / Egerkendüâgâz ü rezem eylese / Aduokasdına 'azm-ı cezm eylese / Skenderadı kim ola lâ-cerm / Frenk'den ala yeni dünyâyı hem / Felek heybetinden disesarsara / Düşüp saraydı havadan yere / Zemînnabeşdenolırdıhebâ / Penâholmıya ana zill-ı Hüdâ / İlâhî olıncazemîn ü zamân / Zemîn ü zamâna ser-kâmırân / Anın zât-ı pâkiolubdâ'imâ / Du'âgûybi'l-cümle ehl-i Hüdâ / Cihânın yüzünedir 'adl ü dâd / Açub ola andan kamu ber-murâd (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 267-9).

Adalet, cesaret, güç, fetihlerdeki başarıdan sonra yazarın III. Murat hakkında en çok bahsettiği konu, onun dindarlığı ve ibadete düşkünlüğü üzerinedir: Yazara göre, “İnsanlar liderlerinin dini üzerindedirler” (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 261) sözüne inanan, bundan dolayı İslam’a tam bir bağlılık gösteren III. Murat, Allah’ın yeryüzündeki gölgesi sıfatını almıştır. Daima Allah’a yakın olmak ve peygamberini takip etmek için uğraşmıştır. Her zaman dini bütün kişiler ve bilginlerle bir arada bulunmuş, onların sohbetlerine önem vererek nasihatlerini dinlemiş ve faydalı bilgilerin peşinden gidip genç-ihtiyar bütün insanların bu feyizlerden yararlanmasını istemiştir. Din âlimleriyle bir arada bulunmaktan zevk almış, her zaman toplantılarına katılarak sohbetlerine iştirak etmiştir. Dindar, inançlı bir insan olup bütün ibadetlerini büyük bir titizlikle yerine getirmeye çalışmıştır. “Kim faydalı iş yaparsa kendisi içindir” (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 261) ifadesi gereğince de uykunun en tatlı anlarında kalkarak ibadet ve dua ile meşgul olmuştur. Seyyid Lokman, III. Murat için en fazla yorumu dindarlığını açıklamak için yapmasına rağmen, “yaptığı ibadetlerin ve hayır ve iyiliklerin binde biri dahi burada anlatılmış değildir” (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 279), “onun güzelliklerini, yaptığı işleri anlatmak ve tam anlamıyla değerini ortaya koyabilmek için kelimeler yeterli gelmemektedir” (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 279) ifadeleriyle onun dindarlığının derecesini gözler önüne serer.

PADIŞAHLARIN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİNE GÖRE SİYASET

Ülke yönetiminin ve yöneticisinin nasıl olması gerektiği konusunda son derece duyarlı olan aydınların, eserlerini yaratmadaki en büyük amaçlarından birinin, ülke bütünlüğünü korumak olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, ülke ve padişah arasında kurulabilecek benzetmeler, konunun belirginleşmesi açısından önemlidir. Örneğin, Kadı Veysî'nin *Hâb-nâme* adlı eserinde, padişahları âlemin kalbi olarak görmesi, *Kıyafetü'l-İnsaniyye fi Şemâ'ili'l-Osmâniyye*'nin yorumlanmasında yol gösterici bir

özellik olarak düşünülebilir. Kadı Veysi'ye göre, “kalpteki bir bozukluk nasıl derhal bedene yansırsa, padişahların bozulması da ülkedeki düzenin karışıklığa dönüşmesiyle sonuçlanır” (Öz 1997: 67). Bu metafor bağlamında, insan vücuduna dair birçok organ, siyaset ile ilişkilendirilerek okunabilir:

Bedenin tek tek parçalarının, kısımlarının İslâm'ın siyasal dil kullanımında yer alışı çok eskiden beri rastlanılan bir durumdur. Yaygın olarak kullanılan fizyolojik bir eğretilime, bağır ya da göğüştür. Arapçadaki sadr, eski zamanlarda merkezde olma durumunu; önde oluşu, önemli oluşu, kumandayı elinde tutan kişi olmayı ifade ediyor. Daha sonraki dönemin Osmanlıcasında ise, sadr sözcüğü büyük veziri ifade eden 'sadrizam' sözcüğünün türetilmesinde kullanılmıştır. Kolun bilekle dirsek arası kısmı için kullanılan sa'id ve dirsekle omuz başı arasındaki kısım için kullanılan adud sözcükleri zaman zaman hükümdarın yardımcıları ya da vezirler için kullanılmaktadır. 'El'in karşılığı olan Arapçadaki yed ve Farsçadaki dest ise, çok yaygın biçimde iktidar, yetki, otorite, himaye anlamlarına gelmektedir. [...] Diğer kullanımları ise, uzmanlık, erbabi olma, muktedir olan ya da etkin yardımda bulunmak, el vermek anlamlarına gelmektedir. Farsçadaki dest İslâm'dan önceki dönemde 'iktidar' ve 'yetki' anlamını çağrıştırmaktadır. [...] Birçok tabirde dil, ayak, kan vardır. Göz iki önemli amaçla kullanılmakta; casusluk için ve seçkin ya da önde gelen için (Lewis 1992: 21-3)

Lewis'in bu açıklamalarıyla hemen hemen aynı doğrultuda, Kâtip Çelebi de toplumun sınıf yapısıyla erkân-ı erbaa arasında bir bağ olduğunu düşünmektedir. Ona göre, bütün toplumsal sınıfların üzerinde padişah vardır. Kâtip Çelebi, “ulema[ı], bedenın en önemli unsuru olan kana, asker[i] balgama, tüccar[ı] safraya ve reâyâ[ı] ise sevdaya benzet[mektedir]” (Öz 1997: 89). Kısacası insan vücudunun sağlıklı olabilmesi, nasıl bu dört öğenin bir arada bulunmasına bağlıysa, toplum düzeni için de ulema, asker, tüccar ve reayanın bir arada bulunması gerekmektedir.

Bu açıklamalar bağlamında, “siyasal söylem ve özellikle eğretilime ve simgelerin kullanılması üzerinde çalışmak” (Öz 1997: 5) ayrı bir önem taşır. Bu anlamda, Kıyâfetü'l-İnsâniyye fi Şemâ'ili'l-Osmâniyye'de üzerinde özellikle durulan organların hangi anlamları içerdiği konusuna dikkatle eğilmek gerekir. Eserin ilk bölümünde, yüz, ben, göz, kaş, saç ve kıllar, baş, alın, kulak, burun, ağız, dudak, diş, dil, sakal, çene, boyun, boy, göğüs, omuz, karın, kol, el, parmak, tırnak, kaburga, göbek, kalça, avuç, cinsel organ, baldır ve ayakların özelliklerine göre, insanların sahip oldukları karakterler hakkında bilgi verilir. Daha sonra, Osman Gazi'den başlayarak III. Murat da dâhil olmak üzere on üç padişah, hem fiziksel özellikleri hem de karakterleri bağlamında değerlendirilir. Ancak eserin çıkış noktasının padişahları fiziksel özelliklerine göre değerlendirmek olduğu düşünülürse, bedenın hemen hemen bütün organlarının insan karakteri üzerindeki etkisinden söz ediliyor olmasına karşın, padişahların genellikle boyun, yüz, burun, göğüs, kol, el, sakal, boy gibi fiziksel özellikleri üzerinde “yoğunlaşılması”, bu organların iktidarı imlemesi bağlamında dikkat çekicidir.

Lewis'in açıklamasına göre, bağır ya da göğüs, “merkezde olma” konumunu imlemektedir ve kelimenin “önemli oluş, kumandayı elinde tutmak” gibi

göndermeleri vardır. Bu bağlamda düşünüldüğünde hemen hemen her padişahın göğsünün geniş, bağrının yassı olarak tanımlanması ayrıca önem kazanmaktadır. Örneğin, Osman Gazi, “yassı bağırlu”, Orhan Gazi, “sinesi yassı”, I. Murat, “sinesi basit”, Yıldırım Bayezid, “gerdeni dıraz arslan yatımlu”, Sultan I. Mehmet, “yağrını yassı ve kavî”, Sultan II. Murat, “yassı yağrını”, Sultan II. Mehmet, “yağrını yassı”, Sultan II. Bayezid, “sinesi vasî”, Sultan Selim Han, “yağrını yassı”, Sultan II. Selim, “yağrını yassı ve kavî” ve Sultan III. Murat, “yağrını yassı ve kavî” idiler. Seyyid Lokman, sinenin özelliklerini “*göğsin güşade, ziyade mergub ve şacaate delil olup darlığı begayet yaramazdur*” (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 91) cümlesiyle açıklamaktadır. Geniş göğsün “cesaret simgesi” olarak yorumlanması, aynı zamanda padişahların ülkeler fethetmedeki başarılarına da gönderme yapmaktadır.

Orhan Gazi'nin “okyanusları yaran avuçları” ve “aslan pençesi gibi elleri”; I. Murat'ın “güçlü ve uzun kolları”; I. Mehmet'in “büyük elleri” ve “kuvvetli kolları”, II. Murat'ın “uzun ve güçlü kolları”, II. Mehmet'in “çok güçlü kolları”, II. Bayezid'in ve Yavuz Sultan Selim'in “ellerinin ve kollarının kuvvetli olması”, Kanuni'nin “kaslı ve uzun kolları”nın olması, II. Selim'in “nazik ama çok güçlü kollara sahip olması”, “yetki, otorite ve himaye”nin bu padişahlar zamanında ne kadar güçlü olduğunu bir başka metafor bağlamında yine ispatlamaktadır. Ayrıca, kolun “cesaret” simgesi olması anlamında, padişahların cesaretlerine ve bununla ilintili olarak fetihler konusundaki başarılarını da imlemektedir.

Fazla kilolu olmayan, ince, uzun boylu, fidan gibi, güzel bir insan olarak betimlenen III. Murat'ın fiziksel özelliklerinin açıklandığı bölümde en dikkat çeken özellik, onun özellikle yüzüne ve direkt yüz demese bile yüzündeki unsurlara yoğunlaşmış olmasıdır: Aydınlık bir çehreye sahip, yüzünden nur saçılan, parlak, yuvarlak ve dolgun yüzlü, kaşları kalem gibi, burnu zambak çiçeğinin goncası gibi güzel, güzel ağızlı, kendine yakışan çok güzel, aşağıya doğru çekik bıyıklı... Her ne kadar “baş” kelimesi doğrudan geçmese bile yüze ve yüzdeki organlara defalarca yapılan vurgu, dolaylı da olsa başı imlemektedir ki baş, “*en üstte ve amir olmayı*” işaret etmektedir (Lewis 1992: 28). Bu yönüyle de Seyyid Lokman, devletinin başında, onu başarıyla yöneten bir hükümdar portresi çizmektedir.

Yassı ve güçlü göğsü olduğu belirtilen III. Murat, göğsün “*eskiden merkeziyet, şöhret, liderlik veya hâkimiyet anlamlarında kullanılmış*” (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 28) olması bağlamında yine güç göstergesi olarak yorumlanabilir. Bu anlamda, onun savaş meydanlarında kahraman olması, savaş alanında başarıyla kullandığı kılıcı sayesinde kim olursa olsun karşısındakini mutlaka yenmesi, heybetiyle şahları savaş meydanlarından kaçırmaması, nice pehlivanları karşısında tir tir titretmesi, heybetinden denizleri bile kuruma noktasına getirmesi, dağları neredeyse mum gibi eritmesi gibi çoğunlukla mübalağalı açıklamaları, yine III. Murat'ın ideal bir hükümdar olarak gücüne, lider vasfına, cesaretine ve savaşta gösterdiği başarılarına işaret eder.

Yukarıdaki özelliklerine benzer bir şekilde, III. Murat'ın aslanın yaptığı gibi düşmanı pençeleri arasına alarak yere çalmasından bahsedilmektedir ki "el" anlamına gelen kelimeler de iktidar, otorite ve himaye çağrışımı yapmaktadır (Lewis 1992: 28-9). Otoriteyi imleyen tüm bu fiziksel özelliklerin yanı sıra III. Murat'ın daima değerli kumaşlardan dikilen ve kıymetli mücevherlerle süslenen giysileri de güç ve iktidar imgeleriyle yüklüdür ki bu, Seyyid Lokman'ın "saltanat törenleri sırasında düşmanlarını çatlatmak istercesine bütün değerli taşlarını ve takılarını takarak dolaşır" (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 277) cümlesinde belirttiği gibi düşmana güçlü görünmek bağlamında önemlidir.

"ÇÖZÜLME" VE III. MURAT

Geç XVI. ve erken XVII. yüzyıla ait Osmanlı kaynaklarında III. Murad, Osmanlı Devleti'nde baş gösterdiği öne sürülen çözümlenin başındaki padişah'tır. Rüşvet, adam kayırma, devlet kadrolarını ehil olmayan kimselerin" doldurması ve devleti felakete sürükleyen daha pek çok uygunsuzluk, kendisi ile ilişkilendirilmektedir. [...] Böyle bir dönemde III. Murat'ın kendisine değil, kaynakların ona bakışına odaklanan bir yaklaşım faydalı olabilir. (Aycibin 2016: "Önsöz")

Bu çalışma, sınırlı kapsamı bağlamında Osmanlı siyasi literatürüne farklı bir bakış açısı geliştirmeyi amaçlamamaktadır ancak Aycibin'in yukarıda alıntılanan yorumundan hareketle, III. Murat'ın kendisinden çok Seyyid Lokman'ın ona bakışına odaklanmaktadır. Çalışmanın bu bölümüne kadar görüldüğü üzere III. Murat, Seyyid Lokman'a göre bir padişah'ta bulunması gereken özelliklere misliyle sahip, hem iç âlemi hem de dış görünüşü ile "mükemmel" bir padişah'tır. Yazar, "onun saltanatı zamanında devletin her yönden parlak zamanlarını yaşamakta idi" (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 277), "onun sahip olduğu değerler satın almaya kalkılacak olursa dünyadaki bütün hazineler bir araya gelecek olsa dahi kâfi gelmez" (Seyyid Lokman Çelebi 1998: 279), gibi cümlelerle de III. Murat'ın ne denli "ideal" bir padişah olduğunu vurgular. Ancak birçok kaynağın ortak görüşe sahip olduğu, çözümlenin III. Murat zamanında başladığı konusunda Seyyid Lokman Çelebi'nin bu görüşlerin neredeyse tam tersi nitelikte ve böylesine iddialı bir tavır içinde olmasının sebebinin ne olduğunu düşünmek gerekir.

Seyyid Lokman'ın III. Murad'ın himayesinde olması ve eserini ona sunması, üslubun bu denli olumlu olmasının en büyük sebeplerinden biri olabilir. Ayrıca yazarın yine III. Murat için kaleme aldığı, *Şehen-şeh-nâme* adlı bir eseri de vardır ki padişah tarafından takdir ve taltif edilerek *Hüner-name* adlı eseri telif etmesi istenmiştir (Ahmed Tevhid 1326: 107). Bu örnekte de görüldüğü üzere, III. Murat ile oldukça iyi ilişki içinde olan Seyyid Lokman'ın, onu olumsuzlayacak nitelikte bir üslubu benimsemesi beklenemez. Dönemin hâkim patronaj sistemi içerisinde bu elbette anlaşılır bir durumdur ancak çalışmamızda bunun ötesinde kıyâfetname gibi bir tür üzerinden ideal padişahın tanımlanarak metne aynı zamanda bir siyasetname

özelliği eklenmesi, yani ilk bakışta siyaset dışı görünen bir alanın politikleşmesine yönelik vurgu öne çıkmaktadır. Dolayısıyla bu denli övgü olmasına rağmen ahlaki bir nitelik taşıyan, kişinin kendini tanımasını ve geliştirmesini amaçlayan kıyafetname türünde kaleme alınan bu eserde, onun “mükemmel” olarak değerlendirdiği padişahlar üzerinden böyle bir metin oluşturarak eseri sunduğu hükümdara öğüt verme amacı olabilir mi sorusu akla gelmektedir. Bu noktada, Seyyid Lokman’ın, ideal padişah imgesine ters düşecek davranışları açıkça belirtmektense var olmayan olumlu özellikleri vurgulayıp ideal hükümdar portresi yaratma bağlamında hükümdara yol göstermeyi amaçladığı düşünülebilir. Örneğin III. Murat için neredeyse her cümlede vurgulanan, onun ibadete düşkünlüğüne dair yorumlar, her ne kadar övgü gibi görünse de aslında onun bir hükümdar olarak ülke işleriyle bizzat ilgilenmesi gerektiğine dair bir beklenti olarak yorumlanabilir. Tam da bu noktada, Seyyid Lokman’ın metninin, bir siyasetname metni olarak okunabileceği düşünülebilir. Yazarın, III. Murat’a kadar olan padişahları da değerlendirip olumlu ve örnek alınması gereken özelliklerini vurguladıktan sonra III. Murat’ın da ataları gibi devlete sahip çıkan, adaletli, cesur vb özelliklerini vurgulayarak, devlet geleneğinin devam edebilmesi için bu özelliklerin ne derece hayati önemi olduğunu belirtmek istediği düşünülebilir. Söz konusu durum, sadece üzerinde çalışılan eser için geçerli değildir elbette; divan şiirinde yazılan kasidelerin tamamında vardır. Kasidelerde makamdan beklenen özellikler adeta sıralanır. Kaside sunulan hükümdarın söz edilen özelliklere sahip olmasa bile ondan övgüyle bahsedilmesi, her ne kadar bu şiir geleneğine hâkim olmayanlarca eleştirilse de aslında bu, olması gereken ideal hükümdar tablosunu çizmek için, söz konusu hükümdara şiir bağlamında verilen bir nasihattir.²

SONUÇ

Genel anlamda “siyasetname” olarak adlandırılacak ve hükümdarlara öğüt veren nitelikte kaleme alınan eserlerde, genelde adalet, cesaret, cömertlik gibi temalara odaklanılmış, Kuran’dan, hadislerde, tarihten örnekler verilerek hükümdarlara yol gösterilmiştir. Bernard Lewis’a göre, İslâm’ın tarih üzerine düşünmesi, gözlem yapması, siyasal analizlere başlaması “*bir yenilgiyle değil, bir zaferle; çöküşü ile değil, bir imparatorluğun doğuşu ve yükselişiyle koşut olmuştur*” (Lewis 1992: 34). Bu anlamda, incelemeye çalışılan eserin III. Murat’a kadar olan dönemi içine alması, Lewis’in yukarıdaki açıklamaları bağlamında, siyasî bir metin oluşturmak için mutlaka kötü bir örnek olması gerekmediğini düşündürmektedir. Nitekim eserin üslubu göz önünde bulundurulduğunda padişahlara dair herhangi bir sorun olmadığı görülmektedir. Hükümdarın yönetme yetkisi ve otoritesinin, ilâhî irade sonucu oluştuğuna ve bunun

²Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İNALCIK, Halil (2003), *Şair ve Patron- Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme*, Ankara: Doğu-Batı Yayınları. DURMUŞ, Tuba İşinsu (2021), *Şair ve Sultan – Osmanlı’da Edebi Himâye*, İstanbul: Muhit Kitap. AYNUR, Hatice vd. (2013), *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları VIII, Kasideye Medhiyye: Biçime, İşleve ve Muhtevaya Dair Tespitler*, İstanbul: Klasik Yayınevi.

sürdürülmesi gerektiğine inanılması, (Lewis 1992: 35) bir siyasetname metninin yazılabilmesi için, işlerin kötüye gitmesi gerekmemekte hatta eğer kötüye bile, “kabullenmiş” bir tavırla, “doğru olan” gözler önüne serilerek bir çeşit ders verme amacı güdülmesini açıklar niteliktedir. İslâm devletlerinde karşımıza çıkan “ideal düzen”in “ideal padişah” ile sağlanabileceği görüşü ile bir nasihatname, siyasetname literatürü oluşturan yazarlar, mevcut olan gelenek ile “sorun” olarak gördükleri konuları çözüme ulaştırmayı amaçlamışlardır. Nasihatname ya da siyasetname türünden eserlerin yaratılıyor olması, zamanın aydınlarının olması gereken padişah tipini çizmeye ya da bu tipi korumaya çalışmaları olarak yorumlanabilir. Böylece, önlerinde İslâm geleneği doğrultusunda oluşturulmuş örnek metinler bulunan padişahlara, bu modele uymak konusunda bir çeşit zorunlu bir yaptırım uygulanmaktadır. İdeal devlet düzeninin ideal padişah anlayışıyla sağlandığı düşünüldüğünde, bu eserlerin değeri daha da artmaktadır.

Okumuş seçkin sınıfın kaleme aldığı yönetme sanatına yönelik bu eserler, sultanlara, vezirlere, halifelere ya da yüksek dereceli devlet görevlilerine sunulmaktadır. *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fi Şemâ'ili'l-Osmâniyye*'nin yazarı Seyyid Lokman Çelebi de ilmiyye sınıfına dâhil bir saray şairidir. Ahmed Tevhid'in belirttiğine göre, “O zaman İran'dan gelen şu 'arâvüfusahâ İstanbul'da pek ziyade mazhar-ı hüsnkabûl-i i'tibâr oldığından Lokman tarîk-i ilmiyyeye intisâb ve kuzât-silkine dâhil olmuştur!” (Ahmed Tevhid 1326: 430). Bu, yazarın klasik Arapçada “âdâb”, modern anlamda “siyasal kültür” anlamına gelebilecek (Lewis 1992: 36) bir türde yapıt sahibi olmasını mümkün kılacağı gibi, geleneğe uygun bir tavı benimsemesini de sağlamaktadır. Seyyid Lokman'ın ilmiyye sınıfının bir üyesi olması ve aynı zamanda “saray şairi” kimliği, “âdâb” türünde eserler yaratmasına olanak sağlamaktadır.

Kıyâfetü'l-İnsâniyye fi Şemâ'ili'l-Osmâniyye'nin tam anlamıyla nasıl bir metin olarak konumlandırılacağı sorusu, eser üzerinde yapılacak çok daha ayrıntılı bir inceleme ile açıklığa kavuşturulabilir ancak gerek vurguladığı konular gerekse üslubuyla siyasetname türüne yakın olduğu söylenebilir. “İdeal” düzenin son derece önemsendiği bir toplumda, edebî eserlerde (özellikle kasidelerde) bile karşılaşılabilecek bir özellik olan, ideal padişah portresinin, kıyâfetname türünde kaleme alınan bir eserde çizilmeye çalışılması normal olarak karşılanmalıdır. Adalet, nizam, ahlâk gibi soyut kavramların, bir varlık ontolojisi ile ilişkilendirilmeye çalışılması, hükümdarların fiziksel özelliklerinin onların merkezîyetçi iktidarlarının somutlaşması adına kıyâfetname metinlerinde ele alınması, siyasal alanın pek çok farklı yöne doğru genişleyebileceğini de hatırlatan bir tutumdur ve Osmanlı siyasetini yeni bir bakış açısıyla düşünme olanağı açmaktadır.

KAYNAKÇA

AFYONCU, Erhan (2003), “Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 2, 101-172.

- AHMED, TEVHİD (1326), "Hünernâme", *TOEM* 2: 103-111.
- AYCİBİN, Zeynep (2016), *Çöküş Edebiyatının Merkezinde Bir Padişah: Manevî Dünyası ile Sultan III. Murad*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- COŞKUN, Yılmaz (2003), "Osmanlı Siyaset Düşüncesi Kaynakları ile İlgili Yeni Bir Kavramsallaştırma", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt I, Sayı II, 299-338.
- DURAN, Tülay (1998), "Giriş", *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fi Şema'ili'l- 'Osmâniyye*, İstanbul: Tarihi Araştırmalar Vakfı (TTT) İstanbul Araştırma Merkezi Yayınları, 13-29.
- İPŞİRLİ, Mehmet (2001), "Islahat", *TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 19*, İstanbul: 170-74.
- LEVEND, Âgâh Sırrı (1963), *Siyasetnameler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- LEWIS, Bernard (1992), *İslâm'ın Siyasal Dili*, (Çev. Fatih Taşar), İstanbul: Rey Yayıncılık.
- KINALIZÂDE ÂLİ ÇELEBİ (2012), *Ahlâk-ı Alâi*, (Haz. M. Koç), İstanbul: Klasik Yayınları.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir (25.03.2021), "Lokmân b. Hüseyin", Erişim Tarihi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/lokman-b-huseyin>
- MENĞİ, Mine (Ocak 1977) "Kıyafetnameler Üzerine" *TDAY Belleten*, Ankara: TDK Yayınları, 299-309.
- MENĞİ, Mine (25.03.2021), "Kıyafetnâme". Erişim Tarihi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kiyafetname>
- ÖZ, Mehmet (1997), *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- SEYYİD LOKMAN ÇELEBİ (1998), *Kıyâfetü'l-İnsâniyye fi Şema'ili'l- 'Osmâniyye*, (Ed. Tülay Duran), İstanbul: Tarihi Araştırmalar Vakfı (TTT) İstanbul Araştırma Merkezi Yayınları.